

A HORVÁT LIBERALIZMUS IRÁNYZATAI KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A HUNGAROSZLÁV NEMESI LIBERALIZMUSRA

Ress Imre

a történettudomány kandidátusa, tudományos főmunkatárs
MTA Történettudományi Intézete
iress@mail.tti.hu

A horvát liberalizmus születése és értékvilágának alakulása a 19. század közepén és az azutáni évtizedekben szoros összhangban és kölcsönhatásban állt a Habsburg-monarchiában zajló politikai és társadalmi átalakulással. Ebben a birodalmi keretben a feudalizmust fölváltó polgári társadalom kialakulásával egyidejűleg, de több fázisban ment végbe a nemzeti közösségek egymáshoz és a birodalmi központhoz való viszonyának újrendezése. Ennek során szinte minden nemzeti mozgalom meghatározó irányzata a liberalizmus szellemében fogalmazta meg az egyén és a nemzeti közösség szabadságát biztosító igazgatási, képviseleti intézményrendszer felépítésének és a Habsburg-monarchia állami berendezésének programját. Mindezek alapján helyénvalónak látszik a neves horvát történész, Mirjana Gross periodizációja, aki a horvát liberalizmus fejlődését a Habsburg-monarchia politikatörténetének három időszakához kapcsolja. Eszerint a polgári forradalom időszaka 1848–1850 között, a liberalizmus horvát változatának születése és első szabad színrelépése. A neoabszolútizmus évti-

zedét követő években, 1861–1868 között lett a liberalizmus a horvát politikai pártok meghatározó ideológiája és a nemzeti törekvések legitimálásának eszköze. Ez az időszak a Habsburg-monarchiában a birodalom centralizált képviseleti kormányzásának megthúslásával és az osztrák–magyar dualizmus létrejöttével esett egybe. Az 1870-es évek pedig a Habsburg-monarchia politikai fejlődési trendjével összhangban Horvátországban is a „hochliberalizmus” korának számítanak, hiszen ekkor kerülhet sor a liberális elvek gyakorlati alkalmazására, a liberális intézményrendszer kiépülésére. (Gross, 1987, 846–852.)

Tanulmányom alapvetően két kérdéskört tárgyal: a horvát nemzeti liberalizmus 1848-as eszméit, és az egyes liberális irányzatok genezisét és funkcióját a horvát–magyar kiegyezés évtizedében.

A 19. században a horvátok számára a független nemzetállam létrehozása, amely a korabeli liberális elméletek (például: John Stuart Mill *On Liberty* és *Consideration on Representative Government*) a nemzeti közösség és a hozzátartozó egyén szabadsága kibontá-

kozásának optimális formájának neveztek, egyrészt geopolitikai, demográfiai okok, másrészt a társadalmi-gazdasági elmaradottság miatt szóba sem jöhetett. Ennek hiányában a liberalizmus eszméit fokozatosan elfogadó horvát politikai elit már az 1848-as polgári forradalom előtt is megoszlott abban a kérdésben, hogy a Habsburg-monarchián belül milyen állami berendezkedést válasszanak a horvátság jövőjének és polgári fejlődésének biztosítására. A horvát nemzeti liberalizmus a reformkori nemzeti újjászületés nyelvi-etnikai elemek elsőségét valló szellemi bázisára, az illirizmusra épülve bontakozott ki, amelynek hívei vármegyei nemesek mellett főként polgári származású világi és egyházi értelmiségiek voltak. Ez a politikai irányzat a délszlávok kulturális egyesülését, majd közös államkeretben való összefogását, a Monarchia szláv népeivel való szövetkezést, az önálló horvát államnemzet megteremtését és a Magyarországtól való különválást tűzte célul. Ennek alternatívájaként a magyar–horvát rendi államközösség hagyományaira építő hungaroszláv nemesi liberalizmus a bécsi birodalmi központtal szemben a magyar állam keretében látta biztosítottnak a horvát autonómia hagyományos intézményeinek fennmaradását, s ezért támogatta a magyar liberális nemesség társadalmi és gazdasági reformprogramjának horvátországi bevezetését. (Šokčević, 2006, 71–75.) Horvátország államjogi elhelyezkedésének kérdése a Habsburg-monarchiában így már a reformkorban kialakította a századfordulóig fennmaradó, közjogi alapú kétpólusú horvát liberális pártrendszer. A politikai magyarbarátságnak a nemzeti liberálisok által meghonosított egykorú horvát elnevezése, a „magyarórság” és az „unionizmus” rendkívül negatív tartalommal töltődött fel, hisz ahhoz gyakorlatilag a nemzeti

önfeladás, a nemzeti érdekek elárulása társult. Az egykorú elnevezésen és a negatív értékítéleten mindmáig a horvát történetírás sem nagyon változtatott. Az árnyaltabb megközelítés jele, hogy Nikša Stančić zágrábi professzor egyik néhány éve megjelent, német nyelvű tanulmányában nagyon találóan hungaroszlavizmusnak nevezte annak a politikai csoportosulásnak a felfogását, amely 1848. évi horvát nemzetgyűlésben a Magyarországgal fennálló államjogi kapcsolat megőrzéséért szállt síkra. (Stančić, 1998, 121–123.)

Úgy hiszem, hogy a 19. században a magyarbarát horvát politikai irányzatot joggal illethetjük magyarón helyett a hungaroszláv jelzővel, hiszen ez pontosabban kifejezi politikai törekvéseinek tartalmát.¹ Ez egyrészt abban nyilvánult meg, hogy a horvát nemzet jövőjét nem jugoszláv kontextusban és nem a Habsburg-monarchia ausztrorszláv föderációjában képzelték. Másrészt a magyar államkeret elfogadása korántsem jelentette azt, hogy egyszerűen a magyar politikai szövetségeik megalkuvó kiszolgálói lettek volna, hiszen nem mondtak le olyan alapvető horvát nemzeti célokról, mint az autonómia kiépítése vagy a történeti jog szerinti horvát területek egyesítése. A hungaroszlavizmus politikai koncepciójának hívei nagyrészt arisztokratákból, nemesi értelmiségiekből kerültek ki. Ebből fakadóan társadalmi téren a magyar liberális nemesség politikai térnyeréséhez igazodtak, s 1848 tavaszán a magyar országgyűlés által kikényszerített szociális és liberális

¹ A hungaroszlavizmus fogalmának megalkotása Horst Haselsteiner bécsi egyetemi tanár nevéhez fűződik, amelyet kettős értelemben alkalmaz. Egyfelől, a magyar orientációjú szláv nemzeti csoportokat jelöli, másfelől az érdeklükben fellépő magyar politikai irányzatot érti alatta. (Haselsteiner, 1996, 100–101.) A fogalmat tanulmányunkban Stančić értelmezésével összhangban az előbbi értelemben használjuk.

újítások gyors horvátországi bevezetését remélték társadalmi befolyásuk növekedését. A liberális jogkiterjesztő változások támogatása ellenére a hungaroszláv horvát nemesi liberalizmus a márciusi forradalom időszakában nem vált meghatározó tényezővé Horvátország politikai életében, mert ennek az irányzatnak korántsem volt meg az általános társadalmi elfogadottságot biztosító nemzeti legitimitációja. A középkori eredetű magyar–horvát államközösségnek a municipális autonómia modernizált formájában való fenntartását a horvát politikai elit jelentős hányada korántsem találta elegendőnek. (Šidak, 1979, 58–62.)

A két horvát liberális irányzat között az 1848-as forradalom első hónapjaiban került sor teljes szakításra, ami a Magyarországgal való államjogi kapcsolat teljes átalakítását kívánó nemzeti liberálisok átütő diadalát hozta. A hungaroszláv irányzat elvesztette befolyását, vezetői nagyrészt Magyarországra emigráltak. (Košćak, 1950, 41–49.) Ez a belső összeütközés az előjátékát jelentette forradalom idején hatalomra került magyar liberális kormánnyal való konfliktusnak. Noha a magyar liberálisok által a feudális társadalom felszámolására kikényszerített társadalmi reformokkal a horvátok is egyetértettek, az eltérő nemzeti célkitűzések miatt az 1848-as polgári forradalom idején nyoma sincs a horvát és magyar nemzeti liberálisok között a közös elvekből fakadó egymásrautaltságnak, valamifajta liberális szolidaritásnak. A forradalom kezdetén a magyar liberálisok által törvénybe foglalt államjogi elrendezés három alapvető eredménye ugyanis elfogadhatatlan volt a horvát nemzeti liberálisok számára:

1. Egységes képviseleti kormányzás kiterjesztése a magyar államterület egészére, amely Horvátországot is magában foglalta.

2. A magyar dominancia intézményesítése a soknemzetiségű Magyarországon.

3. Magyarország szuverén kormányzati önállósága a Habsburg-monarchián belül.

A magyar programmal szemben állított horvát nemzeti liberális alternatíva mindezek tagadást jelentette, mivel az a Habsburg-monarchia kormányzati egységének megőrzését, etnikai alapú föderalizását és a többszintű képviseleti kormányzás bevezetését tartalmazta. Az 1848 nyarától formálódó horvát nemzeti liberális vízió az etnikai alapon föderalizált, képviseleti úton kormányzott Habsburg-monarchiáról lényegében valamifajta válasznak tekinthető a térség nemzeti forradalmi, a német, az olasz és a magyar nacionalizmus által kínált nemzetállami megoldásra, mert egy ilyen környezetben nem tartották lehetségesnek a horvát állami önállóság kiteljesedését és fennmaradását. A német és olasz egyesülés tervlatai mellett a horvát nemzeti liberálisok valódi veszélynek az 1848 áprilisától ténylegesen létező magyar nemzeti állam megszüllődulását érezték, hiszen abban látták a Habsburg-monarchia föderalizálásának legnagyobb akadályát. Ennek következménye, hogy 1848 őszén liberális természetjogi érveléssel igazolták a magyar nemzetállam felszámolását célzó horvát katonai fellépést. A liberális tollforgatók a monarchikus katonai-bürokratikus központhoz igazodó Jelačić bán támadását olyan európai jelentőségű, horvát nemzeti háborúvá stilizálták, amelynek célja a monarchia egységének megújítása, a magyar állami különállás felszámolása és az elnyomott magyarországi nemzetiségek szabadságának kivívása, azaz kollektív egyenjogúsításának és nemzeti önállósulásának elősegítése. A katonai győzelem eredményeként a magyar államterületen, etnikai alapon olyan kisállamok megalakulását vizionálták,

amelyek a Habsburg-monarchia többi tartományával közös szövetségi államba fognak egyesülni. Így jöhet létre aztán az új Ausztria, egy olyan föderatív államalakulat, amelyet parlamentárisan kormányoznak, s amely biztosítja a szláv népek nemzeti egyenjogúsítását. (Markus, 2001, 69–86.) Ezek az ausztrorszláv várakozások azonban nem teljesültek. A Habsburg-monarchia 1849 tavaszán abszolutista módon kibocsátott, mindenfajta parlamenti jóváhagyást nélkülöző birodalmi alkotmánya, amely tartalmazta ugyan az ausztriai nemzetek egyenjogúságának és képviselői kormányzásának elvét, a horvát nemzeti liberálisok számára mégis súlyos csalódást okozott. A birodalom etnikai alapú föderalizálása helyett ugyanis ez az új alkotmány a német hegemoniára épülő, a történeti országokat jórészt megőrző, központosított államrendszert hozott. Annnyiban figyelembe vette a horvát országgyűlés (sabor) 1848. évi határozatait, hogy kimondta Horvátország államjogi elkülönítését Magyarországtól. De nem valósította meg sem a horvát államterület integritásának helyreállítását, sem a Monarchián belüli délszláv integrációt, a horvátok, szerbek és szlovének egyetlen állami keretben való egyesítését. Sőt a horvát legislatív és kormányzati autonómia hagyományaira sem volt tekintettel. Így csupán egy olyan adminisztratív különállást jelentő horvát–szlávön koronataromány létrehozását helyezte kilátásba, amelynek élére természetesen nem került a horvát tartománygyűlésnek felelős autonóm kormány.

Az oktrojált alkotmánnyal és centralizálásával való elégedetlenség jegyében a horvát nemzeti liberálisok már csak rövid utóvédharcot folytattak, de nem adták fel a föderalizált Habsburg-monarchia ideálját. A forradalmi hullám elültével ugyanis gyorsan kiszorultak

a politikai nyilvánosságból, amikor az 1850-es évek elején mindkét zágrábi liberális újság, a *Slavenski Jug* és a *Südslawische Zeitung* megjelenését betiltották. (Markus, 2001, 199–203.; Švoger, 2002, 137;44.) Lényegében e két újság a horvát nemzeti liberalizmus születésének a legfontosabb írásos emléke. Ezek arról tanúskodnak, hogy a 48-as horvát liberális generáció látóköre még szinte kizárólag a nemzeti problematikára korlátozódott, és még nem volt elméletileg megalapozott, átfogó liberális eszmerendszere. A szemléleti egyoldalúság jele, hogy társadalmi és gazdasági kérdések iránt alig érdeklődtek. A felszabdult jobbágysággal kapcsolatban a nemzeti öntudat megeremtése, a nemzeti mobilizálásra való felkészítés számított a legfontosabb feladatnak. Számos más liberális alapeszmét is kizárólag csak nemzeti korellációban értelmeztek. Szemléletük illusztrálására csak két példát említek. Az egyén szabadságát vagy a polgári jogegyenlőséget mindenkor a nemzeti közösség egyenjogúsításával hozták összefüggésbe. A katolikus egyházzal kapcsolatban pedig egyszerre fogalmazták meg a reform és a nacionalizálás igényét. A cölibátus megszüntetésének követelését és a szláv istentiszteleti nyelv bevezetését a görögkeletiek iránti vallási tolerancia jeleként a délszláv összefogás elősegítésére tartották fontosnak. (Markus, 2001, 166–170., 181–186.)

A liberalizmus mint a politikai cselekvés iránytűje 1848-at követően csak az osztrák neoabszolutizmus évtizede után, az 1860-as évek elejétől jelent meg ismét a horvát politikai életben. Ebben az időszakban, amikor a Habsburg-monarchiában áttértek a parlamenti kormányzásra, a liberalizmus lett minden egyes horvát pártalakulás legfontosabb eszmei hivatkozási alapja. Erről az egyik éles szemű kortárs ironikusan persze csak annyit

jegyzett meg, hogy a belpolitikai fordulat után a neoabszolutizmust kiszolgáló horvát politikusok csak patrióta és liberális céger alatt lehettek szalonképesek a közéletben. (Bogovic, 1861, 7.) A liberális eszmék népszerűsége természetesen visszahatás volt a neoabszolutista modernizációs kísérletre, amely számos korszerű intézmény meghonosítása ellenére a horvátság számos nemzeti, gazdasági és szociális problémáját megoldatlanul hagyta. Az újrainduló nyilvános politikai küzdelmeket elsősorban a nemzeti problematika uralta. Horvátországnak a Habsburg-monarchiában való államjogi elhelyezkedése volt az a kérdés, amely irányzatokra bontotta a magát egységesen liberálisnak valló horvát politikai elitet. Ennek alapján az 1860-as évektől három jellegzetes áramlatot, a hungaroszláv nemesi liberalizmust, a délszláv irányultságú nemzeti liberalizmust és a pragmatikus reformliberalizmust különböztethetjük meg.

A hungaroszláv nemesi liberalizmus 1860 után is alapvetően a rendi nemzeti hagyományokból építkezett, és a Habsburg-monarchiához tartozó magyar állami keretben megvalósuló horvát autonómiát tekintette a nemzeti érvényesülés lehetséges formájának. A neoabszolutizmus negatív tapasztalatai, különösen a horvát autonómia gyakorlati felszámolása jelentősen hozzájárult ennek a koncepciónak az újjáéledéséhez. Ez a mozzanat segítette elő, hogy a horvát nemzeti mozgalmat 1848–49-ben meghatározó ausztrioszláv nemzeti liberalizmus számos korábbi nemesi és értelmiségi híve az 1860-as évek elején már a magyar orientáció szükségességét vallotta. „A március előtti idők legszélsőségesebb illírjei közül sokan megváltoztattak nézeteiket és átléptek a magyarbarátokhoz. Varasd megye volt ezeknek a legfőbb gyűlőhelye, s Szlavóniában is ilyen fordulat

történt” – olvasható a horvát pártviszonyokról egy korabeli röpiratban. (*Die kroatische*, 1867, 7.) Mindez azt eredményezte, hogy a nemesi liberalizmus az arisztokraták és középbirtokosok mellett szélesebb társadalmi közegekben is hatott. A polgárság egyes rétegeinek a hungaroszláv nemesi liberalizmus célkitűzéseihez való vonzódását jelezte, hogy a horvát főváros, Zágráb, az 1860-as években mindvégig magyar orientációt követő liberális képviselőt választott a tartománygyűlésbe. (Gross-Szabo, 1992, 250–251.)

A nemesi liberálisok államjogi törekvéseik és társadalmpolitikai elképzeléseik igazolására gyakran hivatkoztak a történeti jogra és történeti intézményekre. Ebből a történeti eszköztárból származó argumentumokkal utasították el az 1860-as évek elejétől az alkotmányos birodalmi centralizmust, hiszen azt vallották, hogy annak elfogadása megszünteti a horvát tartománygyűlés évszázados adó- és katonamegajánlási jogát, s korlátozza az alkotmányos és nemzeti szabadság bástyájának tekintett megyei autonómiát. Erre a legnagyobb veszélyt a központi kormányzattól függő, „a nemzeti erőt bilincsbe verő” hivatalnokrendszer kiépülésében látták. Emiatt az alkotmányos birodalmi centralizmusra is a felülről modernizáló neoabszolutizmus szerves folytatásaként tekintettek, amely a történeti nemzeti jogok ignorálása mellett megzavarta a társadalom természetes fejlődésrendjét. Ennek megnyilvánulásaként tartották számon, hogy az állam „inkonstans elemekre”, főként a mindenkori kormányzattól függő hivatalnokokra és erőszakszervezetekre támaszkodott, s mellőzte a történeti hivatással bíró nemzeti rendek, az arisztokrácia, a nemesség és a polgárság választott tisztségviselőit. (Bogovic, 1861, 67–75.) A birodalmi centralizmusnak tulajdonított

nemességellenesség természetes módon erősítette a magyar liberális nemességgel való szövetkezés megújítását, amelyhez a horvát nemzeti liberálisok hangzatos demokratizmusától való félelem járult hozzá. (*Die kroatische*, 1867, 7.)

A történeti jog érvényesülése a nemesi liberalizmus eszmerendszerében magában foglalta 1848 örökségének vállalását is, amelyet úgy értelmeztek, hogy Magyar- és Horvátország „történelmi jogát összhangba hozta a kor követelményeivel”. (Bogovic, 1861, 8.) A történeti alkotmányosság alapján ismerték el az 1848. évi áprilisi magyar törvények jogérvényességét, abból az alapelvből kiindulva, hogy az alkotmányos úton született törvényeket csak alkotmányos módon, az uralkodó és a nemzet képviselőinek közös akaratával lehet megváltoztatni. Egyúttal a magyar törvényekkel azonos értékű jogforrásnak nyilvánították a horvát tartománygyűlés 1848. évi határozatait is, különösen azt, hogy Horvátország megteremtette kormányzati önállóságát. A magyar és horvát törvények közötti ellentmondást, a ténylegesen megvalósult különválást, oly módon hidalták át, hogy egyidejűleg a Magyarországgal való önkéntes társulás szükségessége mellett szálltak síkra. Az államközösség megújításának célja azonban korántsem csupán a történeti kontinuitás helyreállítása volt, hanem értelmét a jelenbeli közös érdek, az alkotmányos nemzeti szabadság védelme adta. (Bogovic, 1861, 74–75.) Ezért elvben előzetesen elismerték a magyar törvényhozás és végrehajtó hatalom horvátországi illetékességét, s ettől a konfliktuskerülő engedékenységtől várták a 48-as magyar törvények horvát autonómiát érintő rendelkezéseinek a magyar országgyűlés általi jogkiterjesztő módosítását. A horvát nemesi liberálisok közjogi programja 1861-

ben tehát elsősorban az alkotmányos birodalmi centralizmussal szembeni közös védekezés jegyében kapcsolta a Magyarországgal való állami közösséghez a horvát autonómia megvalósulását, alkotmányos képviseleti kormányzását, a Háromegegy Királyság² politikai egyesítését és területi integritásának restitúcióját.

A Habsburg-monarchia államjogi problémái mellett a horvát nemesi liberálisok számos más politikai, társadalmi és gazdasági kérdésben is a magyar liberális nemesség által választott elvekhez, megoldásokhoz igazodtak. A horvát államterület lakóit, nemzeti és vallási különbségre való tekintet nélkül az egységes horvát politikai nemzet részének tekintették. A nemesi liberális nemzetfelfogást a szláv szolidaritás és a délszláv integrálódás szempontjai kevésbé befolyásolták. A monarchiai szlávok iránti rokonszenvüket nyilvánvalóan nem erősítette a neoabszolutizmus idején a szlovén és cseh tisztviselők horvátországi megjelenése, akik rontották a nemesi értelmiségiek hivatalviselésének esélyeit. Büszkén idézték fel viszont a nemesi liberálisok a kereszténység védelmében több évszázadon át vérző horvát nemzet mártírúmat. Jórészt ezzel indokolták Horvátország materiális elmaradottságát, és igazolták Nyugathoz tartozását. A jelen megváltozott körülményei ellenére ezekkel a történeti érvekkel is alátámasztották a nemzet vezetésére való alkalmasságukat, elhivatottságukat. (Bogovic, 1861, 76.) Az ilyen jellegű historizálás egyik anakronisztikus eleme világképüknek, amelyet egyfajta provinciális beszűkülés, agrárius szemlélet jellemezett. Gazdasági téren elsősorban a mezőgazdasági termelés feltételeinek korszerűsítését és az agrárpiacon lehetősé-

² Dalmácia, Horvátország és Szlavónia államjogi összetartozásának kifejezésére használatos elnevezés

gek bővítését tartották fontosnak. Az ipari civilizációtól idegenkedtek, s a hagyományos életvitel technikailag korszerűsített formában való megőrzésére törekedtek.

A hungaroszláv nemesi liberálisok az 1860-as években – Magyarországtól eltérően – nem váltak a horvát társadalom vezető csoportjává. Sem az 1861-es birodalmi kormányzati reform időszakában, sem pedig az 1860-as évek közepén az osztrák–magyar kiegyezés előkészítésére összehívott horvát tartományi parlamentben nem szereztek többséget. Politikai súlyukat ekkoriban az növelte meg, hogy az alkotmányos birodalmi centralizmus elfogadása kérdésében kettészakadt az a heterogén nemzeti liberális tábor, amely a neoabszolutizmus szolgálatában állami hivatalt vállaló, nemesi és honorácior értelmiség, a katolikus papság és a polgárság összefogásából jött létre.

A délszláv irányultságú nemzeti liberalizmus 1848 örökségéből vette át a Habsburg-monarchia föderalizálását, újította meg az illírizmust jugoszlavizmusnak átkeresztelő integratív délszláv eszmét, s fogalmazta újra a Háromegy Királyság nemzetállami kiteljesedéséhez szükséges területi restitúció és államjogi emancipáció igényét. A nemzeti liberálisok ideálja egy olyan parlamentáris képviselői állam létrehozása volt, amely egyfelől biztosítja polgár jogbiztonságát, gazdasági érvényesülését, a közéletben való részvételét, másfelől minimalizálja a horvát nemzeti közösség optimális kibontakozását korlátozó idegen és külső befolyást. Az önálló horvát állam létrejöttét a Habsburg-monarchia föderalizálásával kapcsolták össze, de fennmaradásának és jövőjének biztosítékát a délszlávság horvát vezetésű integrálásában látták. A nemzeti liberálisok jugoszlavizmusra ugyanis többek között arra a feltételezésre

épült, hogy a délszláv népek kulturális egységének elősegítése olyan politikai integrációhoz vezet, amelynek révén elhárítható a horvátságot nyomasztó német és olasz gazdasági-művelődési túlsúly, ellensúlyozható a magyar politikai hegemonizmus, és felszámolható a balkáni szlavokat sújtó török elnyomás. A jugoszlavizmus végső célja a délszlávok egészét egybefogó állami közösség kialakulása magában hordozta a Habsburg-monarchiától való különválás lehetőségét. Az idealizált távlati jövő megvalósulásának előfeltétele azonban az önálló horvát állam megeremlése volt, amelynek érdekében a nemzeti liberálisok számára is felértékelődött a történeti jog fontossága, a horvát államjogi hagyomány. A történelem- és társadalomszemléletüket jellemző államközpontú romantikus patriotizmus ugyanis az önálló államiságot állította be mindenfajta haladás előfeltételének és az idegen befolyásnak tulajdonította a horvát nemzeti katasztrófákat, a társadalmi-gazdasági elmaradottságot. A nemzeti liberális interpretációban a korai középkorban Magyarországgal létesült államjogi kapcsolat számított a horvát történelem legsúlyosabb következményekkel járó eseményének, amelynek teljesen félreérthetetlen volt a jelenkori üzenete. Negatív hatásával legfeljebb a germán eredetű feudalizmus horvátországi meghonosodása ért fel, amely felszámolta a szlávság eredendően demokratikus intézményeit, a rendiség behozatalával megszüntette a nemzet egységét, és elősegítette a nemzeti-etlen, a társadalmi haladást gátló nemesség kialakulását. (Gross-Szabo, 1992, 157–166.) A hungaroszláv nemesség, különösen a szlavóniai arisztokrácia elleni verbális hadviselés sajátos jegye a nemzeti liberalizmus politikai eszköztárának, amellyel kimutatták az önálló államiság eszméjével nem azonosuló,

egykor meghatározó társadalmi csoportnak a nemzet vezetésére való alkalmatlanságát. „A dolmányukért nincs szükségünk a dicsőséges és elzüllött nemességre, s idővel úgyis a polgárság fogja lerázni az idegen befolyást, számunkra pedig a parasztság kiművelése jelenti a legnagyobb gondot” – szögezte le magabiztosan a nemzeti liberálisok szócsövének számító *Pozor* egyik 1862. évi programadó írása. (Naše, 1862) Társadalompolitikai törekvéseik középpontjában a nemesi földbirtokosok befolyásának korlátozása, az önálló államiság támaszának vélt művelt, vagyonos középosztály megteremtése állt, amelyhez a természetes szociális hátországot a felemelkedő parasztság képezte. A széles társadalmi bázisra épülő nemzeti középosztály erősítésének szándéka nyilvánult meg abban, hogy a nemzeti liberálisok a jobbágyfelszabadítás végrehajtásából eredő jogvitákat a parasztok számára előnyös módon szándékoztak rendezni. A nemességgel szembeni kritikai attitűd ellenére az államjogi argumentációban azonban messzemenően építkeztek a rendi nemesi különállás hagyományából.

A közjogi historizálással kialakított nemzeti liberális államjogi doktrína a horvát állam teljes önállóságának kontinuitását hirdette, amelyet mindenkor csak az uralkodó személye kapcsolt össze Magyarországgal vagy az uralkodó ház más országaival. A horvát államjogi törekvések és területi igények alátámasztására ekkor konstruálták a cseh és magyar történeti államjog mintájára a horvát koronaeszmét. Zvonimir király anyagi valóságában nem létező koronájára való hivatkozás egyfelől a magyar–horvát állami összetartozást jelképező magyar Szent Korona elensúlyozására, másfelől a széttagolt horvát területek egységének és a Háromegye Királyság egyenrangúságának szimbolikus kifeje-

zésére szolgált. (Gross, 2004, 68–70.) Mind ezt az 1861. évi 42. tc. öntötte precíz jogi formába, amely széleskörű kormányzati és törvényhozói önállósággal felruházott, történeti és etnikai elvű területi átrendezéssel kikerekített horvát államalakulat létrehozását vizionálta. Noha ez a jogi aktus kimondta a Magyarországtól 1848-ban bekövetkezett különválás jogszerűségét, de egyúttal nyitva hagyta a magyar–horvát állami együttélés föderatív alapon való újratemtésének lehetőségét. Ennek feltétele természetesen a horvát állami egyenjogúság és történeti-etnikai elvű területi restitúció, többek között Fiume és Muraköz átengedésének, a Dalmáciával és Isztriával való egyesülésnek, illetve Bosznia és Hercegovina egyes területei bekebelezésének magyar részről való elfogadása volt. Végso soron a nemzeti liberálisok nyitottsága Magyarország iránt abból az időleges érdektalálkozásból fakadt, hogy mind a magyar, mind a horvát nemzeti liberalizmus államjogi programja ütközött a Habsburgmonarchia alkotmányos centralizációjával. Ennek horvátországi hatása abban nyilvánult meg, hogy a hungaroszláv nemesi és a délszláv irányultságú nemzeti liberálisok között egyetértés alakult ki a birodalmi központi parlament elutasításának ügyében.

A közjogi ellenzékiiség platformjára helyelkedő két horvát liberális irányzattal szemben az 1860-as évek első felében bontakozott ki az a *pragmatikus reformliberalizmus*, amely a horvát nemzet szellemi és anyagi előrehaladásának előmozdítására hajlandónak mutatkozott az alkotmányos birodalmi centralizmus nyújtotta keretek között az aktív politikai szerepvállalásra. A nemzeti liberális táborban bekövetkezett szakadás annak a jele, hogy nem maradt visszhangtalan a birodalmi kormány eljárása, amely némi habozás után

az októberi diploma alapján külön horvát udvari kancelláriát és helytartótanácsot állított fel, s ezzel gyakorlatilag Magyarországgal azonos szintre emelte a horvát állami önállóságot. A nem nemesi származású, 1848-hoz sok szállal kötődő liberális jogász és nemzeti költő, Ivan Mažuranić horvát udvari kancellári kinevezése a korszerű intézményi reformok ígéretét és az elmaradt területi restitúció végrehajtásának reményét keltette. (Šidak, 1973, 298–301.) A pragmatikus reformliberalizmus 1848 örökségéből elsősorban az ausztroszlavizmus eszmevilágát vitte tovább. Ezért fogadta el központosított formájában is az alkotmányos Habsburg-monarchiát a horvát nemzeti érvényesülés keretének, nem kérdőjelezve meg a centralizált birodalmi egység, a közös birodalmi alkotmány és a közös birodalmi parlament legitimitását. A történeti-közjogi alapon álló liberális ellenzékét viszont azzal diszkreditálta, hogy azt lényegében olyan retrográd irányzatnak minősítette, amely szembefordult az európai civilizációs fejlődés, a korszerű társadalomszerveződés irányával, mivel a feudális partikularizmus-hoz és a nemzeti elzárkózáshoz ragaszkodik. „Hogyan lehetséges az, hogy a magyarok és mi horvátok dacolunk a koreszmék uralmával és örökre leragadunk Ádám apánknál, tehát az árpádi és zvonimir jogelvek mellett? Nekünk ezen mielőbb túl kell lépni” – vélekedett gúnyosan a korabeli pragmatikus horvát röpirat a hungaroszláv és nemzeti liberálisok fenntartásairól. (Žigrović, 1864, 76.) Mindenesetre a pragmatikus liberálisok készen mutatkoztak a birodalmi parlamentben való horvát részvételt elutasító, a birodalmi közös ügyek létét tagadó 1861. évi tartománygyűlési határozat felülvizsgálatára.

A passzivitás feladásával és a parlamentarizmust biztosító oktrojált uralkodói rende-

letek, az októberi diploma és a februári pártens törvényesítésével akarták megteremteni az előfeltételét, hogy a horvát alkotmányos autonómiát, annak történeti jog szerinti területi kiterjedését és a birodalommal való közös ügyeinek körét az uralkodóval és a birodalmi parlamenttel való közvetlen megállapodás, „szerződéses alkotmány” garantálja. Noha tisztában voltak azzal, hogy a birodalmi parlamentben a választási rendszer német túlsúlyt teremtett, törekvéseikhez a Monarchia szláv nemzeteivel való együttműködésben reméltek támaszt, s bíztak abban, hogy perspektivikusan fennáll a német dominancia szláv majorizálásának lehetősége. A birodalmi parlament működőképessége érdekében racionális belátással elfogadták a németet mint a soknemzetiségű államalakulat képviselőtestületének tanácskozáására egyedül alkalmas közvetítő nyelvet. (Žigrović, 1864, 12.) A horvát autonómia kiépítése és területi restitúció elérése mellett az alkotmányos birodalmi centralizmussal való horvát kiegyezési hajlandósághoz kétségkívül az adta a legerősebb ösztönzést, hogy annak fennállása gyakorlatilag elhárította a magyar állami önállóság megújításának lehetőségét, amely a pragmatikus horvát liberálisok számára változatlanul a szlávok elnyomásának megtestesítője. Ezt az összefüggést a következőképpen fejtette ki a horvát kortárs: „Nem akarom kétségbe vonni, hogy Ausztria politikája mindenekelőtt a német érdekek jegyét viseli magán; de attól mégsem kell félni, hogy az alkotmányos Ausztria, egysége tudatában az európai kultúra minden tényezőjével felvértezve, valaha is olyan mértékben tudná vagy akarná megkísérelni a szláv elem politikai létjogosultságát elnyomni, amint azt mi a magyarság parlamenti kormánya alatt tapasztaltunk.” (Žigrović, 1864, 10.) A prag-

matikus reformliberalizmus a magyar kérdés rendezésére ezért ellenzett minden olyan megoldást, amely a Habsburg-monarchiában állami különállást eredményez Magyarország számára. Változatlanul azt a 48-as ausztrosláv elképzelést tekintették mérvadónak, miszerint Magyarország összállami betagolódásának feltétele nem csupán a horvát állami egyenrangúság elismerése, hanem az ország etnikai elvű belső föderalizálása, elsősorban a Szerb Vajdaság és a szlovák területi autonómia létrehozása. (Žigrović, 1864, 93.) A magyar hegemonizmustól való félelem a társadalmi programjuknak is markáns vonása. A megerősítés szakszerűsítésének szándéka és a központi végrehajtó hatalom befolyásának erősítése a megyei igazgatásban főként arra szolgált, hogy a hagyományos uralmi szférában korlátozzák a hungaroszláv nemesség befolyását. Az önálló pártba tömörülő reformliberálisok elsősorban a hivatalnok-értelmiségre támaszkodtak, s két nagy egyház – a katolikus és ortodox – papságát és kisebb nemesi birtokosokat szándékoztak megnyerni, messzemenően felhasználva a rendelkezésükre álló kormányzati-igazgatási apparátust a liberális vetélytársak elnémítására. A birodalmi politika fordulata az évtized közepén azonban nem kedvezett az osztrák orientációjú reformliberalizmus további térnyerésének. (Gross-Szabo, 1992, 175–180.)

Az alkotmányos birodalmi centralizmus kudarcra nyilvánvalóvá tette, hogy a Habsburg-monarchia parlamentáris kormányzásához, liberális politikai intézményrendszere megszilárdulásához megkerülhetetlen a magyar korona országai, benne a Háromegy Királyság államjogi helyzetének rendezése. Az alkotmányos dualizmus kilátásai ellentétes hatást gyakoroltak az egyes horvát liberális irányzatokra. A hungaroszláv nemesi liberá-

lisok konstruktív hozzáállással kívánták elősegíteni a Monarchia dualista átalakulását, amelynek érdekében nemcsak folytatni, hanem intézményesíteni akarták a nemzeti liberálisokkal a birodalmi centralizáció közös elutasítása jegyében fogant való együttműködést. A horvát politikai elit meghatározó többségét egyesítő, erős liberális párt létrehozása lebegett előttük, amely az „alkotmányvédő földbirtok” és a nemzeti liberális értelmiség szövetségén alapul. Ennek az egyesült liberális pártnak lenne a feladata, hogy a szélsőségesen német–szláv orientációjú és a megalkuvóan magyarbarát irányzatok ellenében az 1861. évi 42. tc.-ben foglalt elvek alapján létesítsen új törvényes államjogi kapcsolatot Magyarországgal. (Hellenbach, 1866, 19–35.) A hungaroszláv liberális pártfúzió azonban nem jött létre, mert a nemzeti liberálisok nem a Monarchia dualizálására, hanem föderalizálására törekedtek. Ehhez a horvát tartománygyűlésben a parlamenti támogatást egy másik liberális pártszövetségben, az osztrák orientációjú reformliberálisokkal való összefogásban találták meg. Az alkotmányos dualizmus és az állami közösségen alapuló magyar–horvát kiegyezés alternatívájaként kidolgozott horvát nemzeti liberális programnak, amely a birodalom föderalizálásának, a horvát állami emancipációnak és területi restitúciónak az egyidejű elérését tartalmazta, hiányoztak a Monarchián belüli érvényesülés feltételei. A nemzeti liberális többség eltávolodása 1867-ben a magyarokkal való kiegyezés alapjáról, a magyar–horvát államjogi kapcsolat rendezését kényszerpályára állította. A magyar–horvát államközösség eszméjét képviselő nemesi liberálisok ugyanis csak a magyar liberális kormány masszív támogatásával, a nemzeti liberálisok bojkottja mellett szereztek hazai parlamenti többsé-

get. Ennek birtokában, de az 1861-ben meghirdetett elvek korántsem következetes képviselője mellett, hozták tető alá az 1868-as horvát–magyar kiegyezést.

A Magyarországgal való állami közösség elfogadása ellenére a hungaroszláv liberálisok számára sem lehetett természetesen alku tárgya a horvát nemzeti mozgalom olyan alapvető követelése, mint a széleskörű autonómia biztosítása és a történeti jog szerinti horvát területek egyesítése. Ezért a megegyezés tartalmazta az állami szuverenitás részleges megosztását, a horvát politikai nemzet területi különállását és belpolitikai önállóságát, azaz a közigazgatás, a vallásügy, a közoktatás és az igazságszolgáltatás külön horvát törvényhozás és autonóm kormányzati testület általi intézését. A területi restitúciót illetően pedig a Monarchiához tartozó horvát etnikai és területi állomány közel kétharmadát fedezte le az autonómia. Noha ez az új horvát autonómia több és szélesebb körű törvényhozói, kormányzati jogosítványokkal rendelkezett, mint az 1848 előtti horvát rendi hatóságok, vagy amennyit a forradalom alatti ausztrorszláv programok előírányoztak, a köz-

jogi kompromisszum vállalásával a hungaroszláv nemesi liberalizmus azonban jórészt elvesztette politikai hitelét és hamarosan kormányzati pozícióját is. A horvát nemesi liberálisok kudarcát a magyar kortársak annak tulajdonították, hogy nem voltak képesek olyan reformokat kezdeni, amelyek fontosak Horvátország polgárosodásának, anyagi gyarapodásának előmozdítására. A kialakult államjogi struktúrában azonban a nemesi liberálisok megkerülhetetlen tényezőnek számítottak, mivel ők képezték a magyar–horvát államközösség adott formában való megőrzésének egyetlen szilárd támaszát.

Nemzeti legitimitással bíró, liberális reformokra képes kormánypárt végül az 1870-es évek elején a hungaroszláv nemesi liberálisokkal való pártfúzió, a nemesi földbirtok és liberális hivatalnok-értelmiség összefogása révén jött létre, amelynek eredményeként a horvát autonóm kormányzatban a liberális reformliberálisok szereztek meghatározó szerepet.

Kulcsszavak: *liberalizmus, nacionalizmus, föderáció, nemzetállam-autonómia, magyar–horvát viszony, Habsburg-monarchia*

IRODALOM

- Bogovic, Emerich (1861): *Politische Rückblicke in Bezug auf Kroatien*. Ludwig Gaj, Agram
- Die kroatische Frage* (1867): Historische Skizze der neuesten Zeit. Fr. Suppan, Agram
- Gross, Mirjana (1987): Liberalizám i klerikalizám u hrvatskoj povijesti (19. i početak 20. stoljeća). Naše teme. 6–7. 31, 846–858.
- Gross, Mirjana (2004): *Vijek i djelovanje Franje Račkoga*. Novi Liber, Zagreb
- Gross, Mirjana – Szabo, Agneza (1992): *Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*. Globus, Zagreb.
- Haselsteiner, Horst (1996): Ungarische Nationalkonzepte, die Slaven und der „Austroslavismus“. In: Moritsch, Andreas (Hg.): *Der Austroslavismus. Ein*

- verfrühtes Konzept zur politischen Neugestaltung Mitteleuropas*. Böhlau, Wien–Köln–Weimar
- [Hellenbach, Lazar Baron-L. B. H.] (1866): *Die Fusion. – Eine Skizze aus dem krotischen Parteileben*. Dr. Ljudevit Gaj, Agram
- Košćak, Vladimir (1950): Madžaronska emigracija 1848. Historijski Zbornik. 3. 39–124.
- Markus, Tomislav (2001): *Slavenski Jug 1848.-1850. godine i hrvatski politički pokret*. Hrvatski Institut za Povijest, Zagreb.
- Naše Boljarsstvo* (1862): Pozor. 1862. február 1.
- Ress Imre (2004): *Kapcsolatok és keresztutak. Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában*. L'Harmattan, Budapest
- Stančić, Nikša (1998): Das Jahr 1848 in Kroatien: unvollendete Revolution und nationale Integration. Südostforschungen. 57, 108–128.

- Šidak, Jaroslav (1973): Ivan Mažuranić kao političar. In: Šidak, Jaroslav: *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*. Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 279–308.
- Šidak, Jaroslav (1979): „Narodna zahtijevanje ” od 25 ožujka – program hrvatske Četrdesetosme. In: Šidak, Jaroslav: *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848–49*. Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 33–74.
- Šokčević, Dinko (2006): *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata. Kako se u pogledu preko*

Drave mijenjala slika drugoga. Naklada Pavičić, Zagreb

Švooger, Vlasta (2002): *Südslawische Zeitung 1849.-1852. Organ nove epohe kod Južnih Slavena*. Hrvatski Institut za Povijest, Zagreb

Zigrovic von Pretoka, Franz [Žigrović-Pretočki, Franjo] (1864): *Ueber das Selbstbestimmungsrecht des Königreiches Dalmatien, Croatien und Slavonien*. Eurich, Wien

